

10. Zein da aditz perifrastiko zaharrena? Argudiatu zergatik

Gertakari ezaguna da aditz sintetikorik ez dela maileguen artean, baina hortik abiatuaz latin-erromantzearen eraginaren bitartez azaltzen da aditz sintetikoen galera gehi perifrasiaren sorrera eta hedadura. Ez da ikusten zergatik hondatu behar zuen latin-erromantzearen eraginak euskarazko aditz sintetikoa, batez ere lehenago oso aberats eta sendoa izanda. Hala ere, perifrasiak ez zirela lehendabizikoz osatu latinak eta erromantzeak zituenaren arabera argi beharko luke. Dagoeneko Céline Mounole-k erakutsi du perifrasi guztiak ez direla garaikide: nekez izan zitezkeen “etor zedin” eta “etorri zen” edo “etortzen zen”. Azkenengoa, aditz izena inesiboan + copula mundu osoan zehar zabalduriko perifrasi dugu eta inguruko erdaren laguntza gutxi zuen (ezta beharrik ere) euskarak hori sortzeko.

Orain lehen baino datu eta frogak gehiago ditugu aditz sintetikoen eta perifrastikoen antzintasuna frogatzeko eta iritzi sendoagoak eta hipotesi oinarrituagoak plazaratzeko.

Ikusi izan da erro bisilaboetako zenbait silaba errepikatu egiten direla aditz eta hizkuntza ezberdinetan. Hots, hasiera batean erro monosilabikoak bide ziren izen nahiz aditzetan (hitzak eurak bisilabo zirelarik), gero baldintza fonotaktikoa hitzetik errora igaroaz.

Merlan-ek (1979) dioskunez, bisilaboen zatiren bat (lehen zein bigarrena) hizkuntza bereko aditz gehiagotan eta are beste hizkuntza batzuetan ere errepikatzen omen dira, morfema aske zein lotu gisa. Hots, oraingo erro bisilabiko horiek lehen monosilabo konbinaketak ziren, dela [Nag + Lag], dela [Lag + Nag] aditz multzoena. Gramatikalizazioaren aztertzaileek dioskutenez, “lie” `etzan´, “stand” `egon´ eta, batez ere, “sit” `jarri´ dira mundu mailan era honetako perifrasiak egiteko erabilienak.

Euskaraz, -C betetzeko aditzaren forma kanonikoak bost aukera baino uzten ez dizkigunez (“*e-dal”, “*e-dan”, “*e-daR”, “*e-dats”, “*e-datz”). Lehendabizi multzo-aditz asimetriko bateko elementu bigarrenkari menpeko bilakatu zen, gero perifrastiko laguntzaile gisa eta azkenik aditzaren aurrizki moduan gramatikalizatua izateako.

Horrek esan nahi du aditz perifrasiak trinkoen menpe daudela. Beraz, pentsatzekoa da trinkoak zaharragoak direla. Oihenart trinkoen jatorriaren kontra ageri da.

Larramendiren iritziz perifrasiak dira zaharrenak. Lafonen ustez trinkoak zaharragoak dira eta perifrasiak latinaren eraginez sartu dira.

Aditzen aspektu, modua... perifrasiaren bitartez eraikiak dira. Trask-ek, berriz, “e-tor”, “da-tor”... aspektu markatzen jotzen ditu. Lakarrak (2013) dio euskara adizki jokatu gutxi hizkuntza dela.

Zahartasuna honen eztabaidan, bi hipotesi daude:

1. Euskara trinko askoko hizkuntza zen. Gaur egun 12 adizki trinko ditu, XVI. mendean 60 zituen. Honen arabera, duela mila urte 120 zituen... Gaztelaniak, adibidez, trinko asko; guztiak trinkotu daitezke.

2. Euskara trinko gutxi, eta aditz perifrastikodun hizkuntza zen (hizkuntza iraniarrak bezala). Aditz bat mailegatzean, partizipioak mailegatu ditu, ez infinitiboak. Honela, ez ditu maileguak trinkotzen. Esan beharra da perifrastikoak trinkoen gainean sortuak direla.

- Aditz perifrastikoak:

1. Aditz oina + *edin / *ezan:

Perifrasi zaharrentzat jotzen dira. Gainera, perifrasi hauek badituzte gaur egun desagertuak diren balioak. Adibidez, “etor nendin”, XVI. mendean aoristo zahar bat izango balitz bezala itzuliko genuen, baina gaur egun, “etorri nintzen” esanahia hartu du.

2. Partizipioa + izan / *edun:

Honen sorrerak besteari lekua kendu dio. Aditzei dagokienez, adierazten duten aspektu, moduaren... arabera bi taldetan banatzen dira: a) Aditz atelikoak: Bukatzen ez den ekintza bat adierazten du, hala nola “ikusi”. b) Aditz telikoak: Adierazten duten ekintza muga bat da, adibidez “etorri”.

“Aprobaturiko dut” bezalako adizki perifrastikoak maileguak dira eta latinezko perifrasi jakin batetik hartutako egitura dute. Emaiza bat adierazten duen perifrasi bada, jatorrizko balioa “erresultatiboa” da. Gaur egun euskarazko erresultatibo ohikoak “etorria da” bezalakoak dira.

3. Partizipio + joan / *eroan:

Euskal Herri osoan aurkitzen dira, eta horregatik (argudio dialektala) perifrasi zahartzat jo. Joan / eraman aspektua adierazteko erabiltzen dira, ohikoa den bezala beste hizkuntzatan.

4. Aditz izena + izan / *edun:

“egiten naiz”, “egiten dut”-etik dator. Aditz izena + inesioa + aditz kopulatiboa. Inesibozkoek aditz iragangaitza eskatzen dute munduko hizkuntzetan, eta horregatik pentsatzen da horrela gertatu dela euskaraz.

5. Partizipioa + -ko / -en:

Partizipio genitibodunak dira, gaztelaniazko “he de venir” bezalakoak.

6. Ari izan:

“egiten ari naiz” / “egiten ari dut” bezalakoak sartzen ari dira gaur egun. Aditz nagusiak erabakitzen du zein hartu.